„Академичният негационизъм“

Александър Везенков

С термина „негационизъм“ обикновено се означава отричането, изопачаването и омаловажаването на Холокоста. Когато става дума за българския случай трябва да уточним няколко неща:

1/ както и в много други страни, които са се намирали в периферията на този процес, обикновено става дума за един „локален“ негационизъм – не се отрича Холокостът като цяло, а българското съучастие в него; отрича се българската отговорност за политиката на държавен антисемитизъм и депортацията, като всичко се приписва на германския натиск и на шепа германски агенти; омаложават се антиеврейските мерки в България, включително като се представят за маневра пред германски натиск; твърди се, че българските власти не са знаели нищо за това, което очаква депортираните, а самата депортация не зависела от тях;

2/ погледите се насочват към това, че „депортацията“ не е проведена в цялост, неизпълнената част от нея се представя за „спасяване за евреите“, и това засенчва цялата палитра от антиеврейски мерки, включително ефективно извършената от България депортация. Въпросът за омаловажаването на престъпленията остава в сянката на опасенията, че може да омаловажи „спасяването“;

3/ именно защото не е ясно видим, именно защото на преден план излиза сладникавото говорене за „спасяването“, този негационизъм лесно се възприема от най-широки среди, включително от държавни и академични институции.

Темата за държавния антисемитизъм в България е сравнително добре проучена, но не толкова от т. нар. професионални историци, а най-вече благодарение на автори от самата еврейска общност, на любители с най-различни мотиви, като голяма част от сериозните изследвания са дело на чужди учени. Същевременно през последните десетилетия много български историци, сред тях медиевисти, османисти, специалисти по антична история и археология, заемат категорични публични позиции, издигайки на пиедестал „спасяването“: включват се в честванията, особено на кръгли годишнини, пишат за него в популярни издания, възмутено отговарят на появили се критични изследвания.

Така беше и **сега**, около „80-годишнината“. Основните академични публикации напоследък бяха преводите на изследвания на чужди автори – книгата на Надеж Рагару и с половин век закъснение на Фредерик Чери. Някои критични публикации идват от представителите на засегнатата еврейска общност (Леа Коен, Джеки Конфорти), повечето издания извън това обаче са апологетични, включително академичните. В същото време имаше огромен брой публични изяви на професионални историци: конференции, кръгли маси, лекции в страната и чужбина, издания във връзка с годишнината, множество участия по електронните и печатни медии. В тях се възхваляваше спасяването, а като спасител, доста по-често отколкото в миналото, се изтъкваше държавата начело с царя и с нейните институции. Издигането на държавата като спасител неизбежно означаваше допълнително омаловажаване на провежданата от нея антисемитска политика, включително на депортацията от новите земи. Хора с научни степени и звания за пореден път повтаряха това, което широката публика обича да чува и което иначе се казва и от хора без никаква специална подготовка – че България е спасител и не носи никаква отговорност, а народът ни е проявил изключителна толерантност.

Показателно е, че някои от публичните прояви на български историци бяха направени съвместно с всякакви „обществеици“ и някои откровени негационисти. Такъв е случаят с **откритото писмо** от 28 февруари 2023 г., което призоваваше президента, назначеното от него правителство и управата на софийското кметство да отдадат почит пред мемориалните плочи с името и на цар Борис III. Малко след него, с дата 8 март 2023 г., се появи и втори, по-подробен документ, озаглавен „**Становище** от група историци и самостоятелни изследователи във връзка със събитията, свързани със спасяването на българските евреи“, което прехвърля всички отговорности на „германския натиск“, пред който несподелящите антисемитизма български власти лавирали – напр. изселването от София се представя като противодействие на германската политика; с напълно неверни твърдения България се освобождава от отговорност за депортацията от новите земи; настоява се на ролята на държавата в спасяването, като подробно се говори за транзита на евреи през България. Под тези публикации четем имената на историци, главно от БАН и Софийския университет, но и от други по-скромни академични институции, наред с авторите на доста слаби, откровено апологетични и негационистки текстове. Прави впечатление, че във всички тези случаи е дадена институционална афилиация на подписалите, които така ангажират и академичните институции, в които работят и с чиито престиж в случая злоупотребяват.

Пример за преливането между политика, прокуратура, наука и псевдонаука е и Международната научна конференция от 9 март в Софийския университет за „Ролята на юристите за спасяването на българските евреи“.

Сред публичните изяви на професионалните историци обаче ще взема за пример появилото се няколко месеца по-рано **становище** по темата „Имало ли е фашистки режим в България?“, защото то е дело само на изследователи на новата и най-нова история без пряко външно участие, подкрепили са го над 20 специалисти, и е показателно за методологията, по-която се работи далеч не само в еуфорията на официалните чествания. В това „становище“ са събрани, избирателно, всякакви аргументи в полза на едно по-благоприятно представяне на безпартийния режим отпреди 1944 г.. С тази цел е засегната и темата за държания антисемитизъм и то само като доказателство за сравнително умерения характер на този режим. Ето какво са избрали, доизмислили, съотв. какво са пропуснали авторите на този текст:

- отбелязват, дори на два пъти, че не всички фашистки формации в България са били анти-семитски (в действителност така е навсякъде), но не казват, че в крайна сметка и едните, и другите са подкрепяли антиеврейските мерки, а понякога са призовавали за разпростирането им и върху другите малцинства; не споменават и за широкото разпространение на ксенофобията извън фашистките среди.

- говорят за „*постоянен натиск от страна на германските представители в страната*“, а би следвало да са запознати, че точно по темата за депортацията на евреите, за разлика от други въпроси, не може да се говори за „германски натиск“ и това е документирано.

- акцентират върху отмяната на депортацията от старите предели на царството, без да споменат депортацията от новите земи. И точно с това се пропуска една съществена разлика между режима в България, който „не е фашистки“, „няма фашистка партия на власт“, нито „фашистка идеология“, и фашисткия режим в Италия: режимът на Мусолини по принцип не депортира евреи, депортации започват едва след германската окупация на Северна и Централна Италия, обратно – режимът в София депортира.

Общи тенденции виждаме и между **публикациите** на т. нар. "независими изследователи" от последните години и тези на „професионалните историци". Показателно за единомислието между тях са две новопоявили се книги на една и съща тема – **транзитът** на евреи през България. Едната е дело на Георги Боздуганов (*Почти невъзможно*) с обширен авторски текст и голям брой копия на документи. Книгата представя, доста объркано, всякакви данни за преминали през страната евреи и през цялото време говори за толератното отношение на българските власти.

Другото издание на същата тема е сборник документи, под научната редакция на проф. Даниел **Вачков** от БАН, озаглавен *Мостът на спасението.* Предговорът на Вачков към тома е по-подредено написан и изглежда по-умерен, но носи същите основни послания като книгата на Боздуганов. Същевременно той се разминава с изводите на Шломо Шеалтиел, чието подробно проучване *От родина към отечество* по темата се появи в български превод 15 години по-рано и ясно показва, че в периода март 1941 – септември 1944 г. броят на заминалите за Палестина е малък, и България не се превърнала в „*портал за евреите от окупирана Европа"*. Макар да цитира книгата на Шеалтиел, предговорът на Вачков опитва да внуши точно обратното. За целта той:

1/ преувеличава значението на транзита на евреи през България, както и броя на преминалите.

2/ постига тази по-голяма бройка като към малкия брой преминали през България в годините на Холокоста включва сравнително по-големия брой прогонени евреи, които минават през страната през 1939-1940 г., т.е. докато нацистка Германия прогонва, но все още не избива евреите.

3/ отдава този вече силно преувеличен транзит на евреи през България освен на географското положение, и на „*несъмнено толерантното отношение на огромна част от българското общество и на българските власти към еврейското население*".

4/ говори за германски натиск сякаш става дума за брутална военна окупация, изцяло отговорна и за репресиите над евреите: „*В страната се установяват значителен брой германски офицери, които упражняват постоянно въздействие върху развитието на политическата обстановка. Особено силен е натискът по отношение на еврейското население*."

5/ Депортацията от новите земи, в духа на най-откровените негационистки интерпретации, се обяснява с това, че тези „*територии принадлежат на Райха"*, а България нямала друга възможност освен „*да приложи в действие взетото от германските власти решение*", при положение, че ред отдавна публикувани документи показват, че става дума за самостоятелно взето от българските власти решение, което само е съобщено на германските представители.

6/ предговорът не представя коректно самите включени в сборника документи: много от тях са подбрани да представят България в добра светлина, но има и съвсем различни, доста интересни, които се разминават с тезите в предговора и за които в него изобщо не се споменава.

Някои публикации само формално могат да минат за „академични" заради афилиацията на авторите си. Такъв е случаят с книгата на проф. Димитър **Недялков** от Военна академия „*Българската армия и спасяването на българските евреи*". Това е добре познатата и експлоатирана тема за трудовите лагери като маневра за спасяване на евреите, но присвоена като заслуга на армия. По-общо показателно е изтъкването на спасители като армията и дипломацията, които се идентифицират директно и единствено с държавата, за

разлика от доминиращото преди говорене за църквата и народните представители, което позволяваше противоречащи си тълкувания. Дори цар Борис III, който в по-ранни апологетични публикации изглеждаше като изразител на разбиранията на българския народ, все повече изпъква като ръководител на държавната машина.

Свалянето на българската отговорност за депортацията от новите земи и прехвърлянето ѝ само и единствено върху Германия присъства на много места (освен когато просто се премълчава), но специално на него е посветена откровено негационистката книга на доц. Спас **Ташев** от БАН „Трагедията на еврейското население във Вардарска Македония и Беломорието през 1943 г.“, разширена, обогатена, но не и подобрена версия на публикациите му от 2012 г.

Има и издания, които стоят встрани от линията на директен негационизъм, и се ограничават до възхвала на „спасяването“. Такъв е случаят с книгата на проф. Вили Лилков от Минно-геоложкия университет *Доблест и наказание – Народният съд и ДС срещу спасителите на българските евреи*. Подобно на появилата се около предната кръгла годишнина (2018 г.) книжка „Незабравените лица на спасението“, книгата на Лилков компилира всякакви данни, не непременно достоверни, за спасителите на евреите. Разликата е, че тя се насочва към един изчистен **антикомунистически пантеон** на спасителите и включва само онези „спасители“, които са репресирани или са имали поне някакви проблеми с комунистическия режим; новият материал в нея засяга съдбата на тези хора след 1944 г. и идва основно от архивите на Държавна сигурност, а темата за „спасяването на евреите“ се използва като извинителна бележка, че не са били „фашисти.“

От всички появили се напоследък публикации на академични автори най-близо до разбирането за сериозно историческо изследване е книгата на доц. Ангел Джонев за **кюстендилската акция**. Действително и тази книга е възхвала на спасяването от местнически позиции, но: 1/ представя действителна история, за разлика от напоследък фабрикуваните разкази за спасяването на пазарджишките, бургаските, шуменските, разградските и пр. евреи; 2/ описва обществените реакции в Кюстендил и Дупница срещу застъпилите се в подкрепа на евреите – позиви, счупени стъкла и надписи по домовете; 3/ отбелязва, макар и в едно изречение, че писмото на Пешев „*не се застъпва за всички евреи в държавата, а само за онези от довоенните предели*“, което е и големият дефицит на тази иначе спасителна акция.

Проблемът е, че дори при коректно представяне на отделни истории за подпомагане и спасяване, а далеч не всички са коректно описани, от сбора им се получава едностранчива обща картина. Масирано се пише история на спасителите, но няма история на извършителите.

За нарастващата едностранчивост през последните години допринася и смълчаването **„вляво“**. То е важно, защото и в обществените дебати, и в специализираните публикации има „разделение на труда“ – едни говорят и морализаторстват за престъпленията на комунизма и като едно от тях евентуално Възродителният процес, други обратно, говорят за престъпленията преди 9 септември 1944 г., и сред тях, понякога, и за държавния антисемитизъм. Последните години обаче „отляво“ по тази тема се пише все по-малко, което може да се обясни с няколко причини:

1/ автори, познати с прокомунистически позиции, заедно с това имат националистически разбирания и напоследък това кара много от тях да ограничават говоренето си по темата за депортацията от новите земи и особено от Македония.

2/ има връщане към идеологизираното говорене за „фашизъм“ и „антифашизъм“, в което съдбата на евреите се размива. Така през последните няколко години Световният ден на Холокоста (27 януари) бе отбелязван от тези среди с цветя и транспаранти пред паметника на Съветската армия.

3/докато „вдясно“ говоренето за антисемитизма отпреди 44-та година често се омаловажава като наследство от комунистическата пропаганда, в средите на „консервативното ляво“ темата за държавния антисемитизъм и депортацията все по-често се възприема като наложена отвън, от „Европа“, в комплект с упадъчни по техни разбирания явления като политическата коректност и толерантността към различните.

4/ най-сетне, от средите на модерно мислещото ляво, които иначе заклеймяват държавния антисемитизъм и депортацията, напоследък са все по-ангажирани с други каузи: ако потърсите думата Холокост в последните им издания най-вероятно ще попаднете на статии, при това едностранчиви, за настоящите престъпления и трагедии в Близкия изток.

Това е климатът, в който напоследък историците от левия спектър се позагубиха от дискусиите по темата за държавния антисемитизъм и депортацията. Нищо за тях няма в наскоро излезлите сборници за „Историческата памет“ и необходимостта от нея, за (анти)фашизмите и пр. За сравнение, около 2013 г. например имаше апология на Народния съд, книжка с материали за протеста от 24 май 1943 г., повече статии на историци от тези среди.

Сред малкото изключения, е публикуваният през 2023 г. сборник ***Войната за историята*** *– 75 години от края на Втората световна война* под редакцията на Искра Баева и Александър Сивилов, с доклади от проведена през 2020 г. конференция. Два материала засягат темата за Холокоста.

Екатерина Цимбаева от Московския държавен университет е включена с „Холокостът в Литва във възприемането на литовското общество“. Авторката показва как в Литва се говори предимно за съветската комунистическа власт и терора й над литовците, но не толкова за фашизма, а за Холокоста се говори главно под европейски натиск; повечето литовци не искали да се задълбочават в темата, защото иначе би трябвало да приемат факта, „че местното население е участвало в избиването на евреите“.

Другата статия е на Любомир Кръстев от Софийския университет, озаглавена „Опити за сътрудничество между радикалния ционизъм и Третия райх в годините на Втората световна война“, който представя възгледите и дейността на радикалната, но маргинална ционистка организация Лехи, която се „*придържа*[ла] *към теорията за превъзходството на еврейската раса*“ и правила опити за сътрудничество с Германия и Италия.

Сама по себе си всяка тема е легитимна – интересно е да се знае за изкривяванията на паметта за Холокоста в Прибалтика, но в сборника няма нищо за този проблем у нас; темата за сътрудничеството на доста по-широки среди в България с Третия райх също не е изчерпана, а в споменатия том не е самостоятелно застъпена.

Макар да доминира напоследък, възхваляването на държавата като спасител на евреите не е единственият проблем. Продължаваме да срещаме примери как сладникавото говорене за „народа“, „обикновените хора“, „гражданското общество“ като „спасители на евреите“ служи не само за самовъзвеличаване, но и за отхвърляне на отговорностите на българската държава. Така проф. Иван **Илчев**, в послеслов към превода на книгата на Фредерик Чери, освен че повтаря познатите разсъждения за липсата на силна антисемитска традиция в България, използва случая да отговори, както казва, на „*някои наши колеги на*

запад от границите ни“, които обвинявали българите, че изоставили евреите от новите земи. Той пише: „*Лошото е, че „услужливо“ забравят какво не са сторили тогава техните деди, за да ги защитят*.“ Изследователи, които многократно и привидно аргументирано настояваха, че дедите на днешните македонци са били българи, щом се стигне до отговорността за депортацията, започват да говорят в трето лице.

От казано дотук вярвам става ясно, че през последните години представители на академичната историография у нас продължават да омаловажават и прехвърлят другиму отговорностите за политиката на държавен антисемитизъм в България, включително за депортацията от „новите земи“. Особеното в този случай е, че отричането и изопачаването на извършените престъпления показва сериозен дефицит не само на чисто човешка, но и на професионална етика. От много отдавна в по-напредналите историографски школи е прието да се говори открито и по неудобните от национална гледна точка теми. Нещо повече, там специално внимание се отделя на стратегиите такива неудобни теми да бъдат отбягвани или да се интерпретират превратно.